Cilt 23 | Sayı 36 | Bahar 2024 Skin 23 | Issue 36 Spring 2024
ISSN: 2148- 0877

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook Of Çanakkale Studies

Mehmet KIBIL — 25 Nisan 1915 Arıburnu Çıkarması: Anzaklar Yanlış Yere mi Çıktılar?

Ahmet USLU — Türk Basınında Gagavuzlar (1931-1938)

Hasan KARAKUZU — Çanakkale Milletvekili Zekiye Gülsen'in Hayatı ve Siyasi Mücadelesi

Gülzade Merve İNCE, Cevat İNCE — Tekirdağ'ın Kapaklı/Karaağaç Köyü Camii ve Mektepli Camiler Tipolojisi

İsmail SABAH — Eceabat İlçesindeki Tarihi Cami Kitabeleri ve Hazirelerde Mevcut Osmanlı Mezar Taşlarına Dair Bazı Tespitler

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını
Araştırma Merkezi

AÇASAM 1992

Çanakkale Onsekiz Mart University
Atatürk and Gallipoli
Campaing Research Centre

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Çanakkale **Araştırmaları** Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Cilt / Skin **23** Sayı **36** Bahar / Spring **2024**

ISSN: 2148-0877

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Yayın İsmi: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı
Publication Name: *The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies*

Yayın Türü: Süreli Hakemli Yayın
Publication Type: *Periodical Peer-Reviewed Publication*

Yayın Şekli: Yılda iki kez, Türkçe ve İngilizce
Publication Form: *Twice a Year, in Turkish and English*

ISSN: 2148-0877

Sahibi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. R. Cüneyt ERENOĞLU
Owner: *On behalf of the Çanakkale Onsekiz Mart University, Prof. Dr. R. Cüneyt ERENOĞLU*

Dergi Hakkında: Dergi Hakkında: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun onayıyla yayınlanır. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı'nda yayınlanan yazılarda savunulan fikirler yazarlarına aittir. Derginin tüm hakları saklıdır. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar dışında önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.
About The Journal: *The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies is a peer-reviewed journal published twice a year. After the evaluation of the editorial board, the submitted papers are delivered to two, or three if need be, referees specialized in the related issue. Upon the approval of the editorial board, the paper is published. Ideas defended in the papers published in The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies belong to the authors. All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the editors.*

Tarayan İndeksler/Indexing:

Modern Language Association (MLA)
International Institute of Organized Research (I2OR)
Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)
Scientific Indexing Services (SIS)
Index Islamicus Arastirmax
Türk Eğitim İndeksi
Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)
Akademik Türk Dergileri İndeksi
Akademik Araştırmalar İndeksi
Bilimsel Yayın İndeksi

Kapak Tasarımı: Emre ÜNAL
Mizanpaj: Gülcan KUŞ

İletişim/Contact:
Adres: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi (AÇASAM) Kemalpaşa Mah., Cumhuriyet Blv. No:38, 17100 **Merkez/ÇANAKKALE**
Tel: (+90) (286) 2180018 - 22102 | **Faks:** (+90) (286) 2180533
Erişim: www. canakkalearastirmalari.comu.edu.tr
E-posta: canakkalearastirmalari@comu.edu.tr

Yazı İşleri Müdürü/Editors

Prof. Dr. Muhammet ERAT

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Ali SÖNMEZ
Prof. Dr. Alptekin YAVAŞ
Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU
Prof. Dr. Cumhur ARSLAN
Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU
Prof. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ
Prof. Dr. Reyhan KÖRPE
Prof. Dr. Şeref ULUOCAK
Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Doç. Dr. Azer Banu KEMALOĞLU
Doç. Dr. Bilgin GÜNGÖR
Doç. Dr. Cengiz PARLAK
Doç. Dr. Dilek KANTAR
Doç. Dr. H. İhsan ERKOÇ
Doç. Dr. Özkan KESKİN
Doç. Dr. Semiha ALTIER
Doç. Dr. Sercan Hamza BAĞLAMA
Doç. Dr. Taner GÖK
Dr. Öğr. Üyesi Aytun YAZGI
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KAYHAN
Dr. Öğr. Üyesi Onur USTA

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı
34. Sayı (Nisan 2023) Hakemleri

Prof. Dr. Ali Osman Uysal
Prof. Dr. Burhan Sayılır
Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan
Prof. Dr. Figen Atabey
Prof. Dr. Gültekin Yıldız
Prof. Dr. Mesut Uyar
Prof. Dr. Murat Soygeniş
Prof. Dr. Mustafa Argunşah
Doç. Dr. Azer Banu Kemaloğlu
Doç. Dr. Barış Borlat
Doç. Dr. Bülent Hünerli
Doç. Dr. Derya Çini Şimşek
Doç. Dr. Serdar Yurtsever
Doç. Dr. Suna Altan
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih Baş
Dr. Öğr. Üyesi Mithat Atabay
Öğr. Gör. Dr. İsmail Sabah
Öğr. Gör. Dr. Yusuf Ziya Altıntaş

ÇANAKKALE ARAŞTIRMALARI TÜRK YILLIĞI

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Cilt / Skin **23** Sayı **36** Bahar / Spring **2024**

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KIBIL
25 Nisan 1915 Arıburnu Çıkarması: Anzaklar Yanlış Yere mi Çıktılar?
April 25, 1915 Anzac Landing: Did the Anzacs Land in the Wrong Place? **1-27**

Ahmet USLU
Türk Basınında Gagavuzlar (1931-1938)
Gagauz in the Turkish Press (1931-1938) **28-38**

Dr. Hasan KARAKUZU
Çanakkale Milletvekili Zekiye Gülsen'in Hayatı ve Siyasi Mücadelesi
The Life and Political Struggle of Çanakkale MP Zekiye Gülsen..... **39-60**

Gülzade Merve İNCE / Cevat İNCE
Tekirdağ'ın Kapaklı/Karaağaç Köyü Camii ve Mektepli Camiler Tipolojisi
Typology of Tekirdağ Kapaklı/Karaağaç Village Mosques and Seminary Mosques..... **61-103**

Öğr. Gör. Dr. İsmail SABAH
Eceabat İlçesindeki Tarihi Cami Kitabeleri ve Hazirelerde Mevcut Osmanlı Mezar Taşlarına Dair Bazı Tespitler
Findings on the Historical Mosque Inscriptions and Ottoman Gravestones in the Cemeteries in Eceabat District **104-135**

ÇANAKKALE ARAŞTIRMALARI TÜRK YILLIĞI

Cilt 23 Bahar 2024 Sayı 36 ss. 104-135

Geliş Tarihi: 26.05.2024 Kabul Tarihi: 04.06.2024

Eceabat İlçesindeki Tarihi Cami Kitabeleri ve Hazirelerde Mevcut Osmanlı Mezar Taşlarına Dair Bazı Tespitler*

Öğr. Gör. Dr. İsmail SABAH**

Özet

Gelibolu Yarımadası, Osmanlı Türklerinin burayı ele geçirmesiyle birlikte Türk nüfusun iskân edildiği ve günümüze kadar kesintisiz varlık gösterdiği bir coğrafyadır. Aynı zamanda Çanakkale Boğazı ile Ege Denizi arasında yer alması nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir. Türklerin bölgeye yerleşmesi ile beraber Türk-İslam kültürüne ait yapılar inşa edilmeye başlamıştır. Cami, tekke, çeşme ve şadırvan yapıları bunlar arasındadır. Bu yapılardan bazıları ise varlığını korumuştur. Ancak günümüzde kimisi kullanılmakla beraber kimisi zamanla yıkılmış durumdadır.

Gelibolu Yarımadası'nın uç noktasını teşkil eden Eceabat İlçesi ve köyleri, Osmanlı dönemine ait mezar taşı ve kitabeler açısından zengin sayılabilecek durumdadır. Bu konuda Eceabat ilçesi ve köylerinde yapmış olduğumuz çalışmada Osmanlı dönemine ait 829 mezar taşı ve 67 kitabe tespit edilmiştir. Ancak 2019'dan günümüze kadar geçen süre zarfında Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı'nın (ÇATAB) yürüttüğü faaliyetler neticesinde bu sayıya yenileri eklenmiştir. Fakat bunlar ilgili araştırmanın gerçekleştiği dönemde çeşitli sebeplerle (toprak altında bulunması gibi) tespit edilemediğinden eser içerisinde yer almamıştır. Mevcudiyeti sonradan tespit edilen bu eserlerden makale kapsamında kalanlara ise yeri geldikçe değinilmiştir.

Bu araştırmada Eceabat ilçe sınırlarında bulunan mevcut tarihi cami kitabeleri ve hazireleri incelenmiş olup söz konusu kitabe metinleri üzerine bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. İnceleme kapsamına alınan camiler; Eceabat Merkez Camii, Kilitbahir Köyü Cahidî Sultan Cami ve Haziresi, Kilitbahir Köyü Tabip Hasan Camii, Kilitbahir Köyü Kırklar Camii, Bigalı Köyü Camii ve Çeşmeleri, Beşyol Köyü Camii ve Haziresi ile Yalova Köyü Camii ve Haziresidir.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu Yarımadası, Çanakkale Muharebeleri, Osmanlı Dönemi Mezar Taşları, Kitabeler

* Bu çalışma 12-13 Haziran 2023 tarihleri arasında Çanakkale'de düzenlenen "Çanakkale İli Vakıf Eserleri, Cami ve Cami Hazireleri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulmuş ve tam metin olarak ilk defa yayınlanmaktadır.

** İsmail Sabah, Öğr. Gör. Dr, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bayramiç Meslek Yüksekokulu, e-mail: ismailsabah@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9530-049X

Findings on the Historical Mosque Inscriptions and Ottoman Gravestones in the Cemeteries in Eceabat District*

Lect. PhD. İsmail SABAH**

Abstract

The Gallipoli Peninsula is a region where the Turkish population was settled after the Ottoman Turks annexed it, and has consistently been inhabited by the Turkish population since then. This region is strategically important, as it lies between the Dardanelles and the Aegean Sea. With the settlement of the Turkish people in the region, this region was filled with buildings belonging to the Turkish-Islamic culture. Examples of such buildings are mosques, *khangahs*, fountains and *shadirvans*. Some of them survived today. While some are still in service, others have been devastated over time.

Eceabat District and its villages, which are located at the tip of the Gallipoli Peninsula, are abundant in tombstones and inscriptions from the Ottoman period. A former study identifies a total of 829 tombstones and 67 inscriptions from the Ottoman period around Eceabat District and its villages. Since 2019 up until the present day, new ones have been identified by the investigations conducted by the Directorate of Gallipoli Historic Site (ÇATAB). However, these remained unrecorded because of various reasons (as some were still beneath the ground) at the time the relevant investigations were carried out. The relevant ones among these structures that were identified at a later time, are addressed in this study, where necessary.

This study examines the existing historical mosque inscriptions and the Cemeteries in Eceabat District and presents findings and evaluations on these inscriptions. The mosques investigated are as follows: Eceabat Central Mosque, Cahidî Sultan Mosque and Cemetery in Kilitbahir Village, Tabip Hasan Mosque in Kilitbahir Village, Kırklar Mosque in Kilitbahir Village, Mosques and Fountains in Bigalı Village, Mosques and Cemetery in Beşyol Village, the Mosque and Cemetery in Yalova Village.

Keywords: Gallipoli Peninsula, Gallipoli Campaign, Ottoman Period Gravestones, Inscriptions

* This study was previously presented orally at the symposium titled "Çanakkale İli Vakıf Eserleri, Cami ve Cami Hazireleri Sempozyumu" held in Çanakkale between December 12 and 13, 2023 and is published as a full-text paper for the first time.

** İsmail Sabah, Lect. PhD, Çanakkale Onsekiz Mart University Bayramiç Vocational School, e-mail: ismailsabah@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9530-049X

Giriş

Milletleri ayakta tutan, toplumsal birlik ve beraberliği sağlayan en temel dinamikler; ortak geçmiş, kültür ve inançlar, duygu ve düşünce dünyası ile milletlerin yaşam tarzlarıdır. Mezar taşları ölenlerin geçmişten geleceğe mesajlarını ileten en önemli iletişim araçları içerisinde yer almıştır (Çetin, 2019: 40). Osmanlı mezar taşları, kişinin kimliğinden başlayarak tarih, toplum hayatı, şehir, inanç, ölüm, meslekler, başlıklar, dil, edebiyat, ebced hesabıyla tarih düşürme, yazı, sembol, süsleme ve taş işçiliği gibi birçok özellikleri sebebiyle bize aidiyetini gösterir (Kucur, 2015: 435).

Öte yandan mezar taşları tarihçiler için önemli verileri barındıran birer belge hükmündedir. Görsel-estetik ve pratik değerlerinin yanı sıra belge özelliği göstermeleri sebebiyle bugüne kadar hazire ve mezarlıklar üzerine çokça çalışma yapılmıştır (Günaydın, 2018: 357). Mesela, Sicill-i Osmani müellifi Mehmed Süreyya kitabını telif ederken büyük ölçüde mezar taşlarından faydalanmıştır (Berk, 2016: 11).

Binaların/yapıların iç ve dış duvarlarında mermer, taş, ahşap, çini, maden gibi maddeler üzerine oymak veya kabartmak suretiyle işlenmiş yazılara (Taymaz, 2022:59.) ise kitabe denmektedir. Tarihçiler için kitabeler de ait olduğu döneme dair verileri barındırması sebebiyle ana kaynak hüviyetindedir. Aynı zamanda kitabeler, yani mimari eserlerin üzerindeki kalıcı yazılar, bir şehrin yazılı hafızası gibidir (Schick, 2013: 24).

Ayrıca bu eserlerin çeşitli sebeplerle (çalınma, kazınma, iklimin olumsuz etkileri sökülme vs.) yok olma riskleri de bulunmaktadır. Bu nedenle mezar taşları ve kitabeler üzerine yapılmış çalışmalar bunlar üzerindeki verilerin işlenmesiyle birlikte kayıt altına alınması anlamına da gelmektedir.

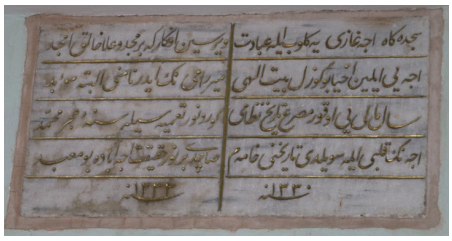
Eceabat ilçesi ve köyleri yukarıda da değinildiği gibi çok sayıda Osmanlı dönemine ait mezar taşı ve kitabeye ev sahipliği yapmaktadır. Bunların yeni harflere aktarımı tarafımızca yapılarak Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı (ÇATAB) vasıtasıyla yayınlanmıştır. Ancak söz konusu kültürel mirasın okunup kayıt altına alınması bu konuda sadece bir temel teşkil etmektedir. Çünkü ifade edildiği gibi bu eserler içerdiği veriler nedeniyle de değerlendirmeyi beklemektedir. Bu verilerin ana kaynak olan arşiv vesikaları ve mevcut literatür ile birlikte işlenmesi/yorumlanması yeni bulguların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu sebeple gerçekleştirdiğimiz çalışma sonucunda ulaşılan tespitlerin literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Çalışma alanı aynı zamanda Çanakkale Muharebelerinin gerçekleştiği saha olması nedeniyle her yıl yerli ve yabancı milyonlarca insan tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaret esnasında Çanakkale Muharebelerinin tarihini dinleyen ziyaretçiler, rotaları üzerinde yer alan kültürel yapılar hakkında da bilgi almaktadır. Bu sebeple çalışma kapsamını belirlerken ziyaret rotaları da hesaba dâhil edilmiş ancak tek ölçüt olarak kabul edilmemiştir. Eceabat ilçe sınırlarını temsil edebilecek, genel durumu hakkında bir yoruma varmamızı sağlayacak bir kriterle ilçe merkezine uzak köyler de çalışmaya dâhil edilmiştir.

Eceabat Merkez Camii (Ece Gazi Mescidi)

Eceabat ilçe merkezinde yer alan Merkez Camii[1], kitabesi bulunan camilerden biridir. Yapının iç giriş kapısının üstünde yer alan kitabe, camiyi hizmete açan kişi ve tarihi hakkında bilgi vermesi açısından önemli bir tarihi kayıttır. Dolayısıyla kitabeyle ilgili tespit ve değerlendirmelere geçmeden önce metni incelemenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Secde-gâh-ı Ece Gâzî'ye gelüb eyle ibâdet
Versin efkâr ki bir mecd ü alâ Hâlik-i emced
Ece'yi eyleyen ihyâ bu güzel beyt-i ilâhî
Mîr Râmî'nin ider nâmını elbette müebbed
Sâl-i mâliyi okur masra'-i târîh-i Nizâmî
Görünür ta'miyesiyle sene-i hîcr-i Muhammed
Ece'nin kalbi ile söyledi târîhini hâmem
Saçdı bir nûr-ı hakikat Eceâbâd'a bu ma'bed
Sene 1330 Sene 1333 [Miladi 1914-5]

Eceabat Merkezi Camii Kitabesi

Öncelikle kitabe metni incelendiğinde, fe'ilâtün (fâ'ilâtün) / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün vezniyle yazıldığı ve son satırının ebced hesabıyla Hicri 1333 (Miladi: 1915) tarihini verdiği görülmektedir. Kitabe metni üzerinden ilk tespitimiz, günümüzde Merkez Camii olarak anılan caminin inşa edildiği dönemdeki isminin "Ece Gazi Mescidi" olduğudur.

Aynı zamanda Eceabat'a bir nur saçtığı ifade edilen mabedin Rami Bey'in namını sonsuzluğa taşıyacağı da ifade edilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ve tespitimizin bir diğer aşaması, metninde ismi geçen Rami Bey'in kim olduğudur. 1914-15 yılında ibadete açıldığı anlaşılan yapıyı, Çanakkale Muharebelerinin yaşandığı bir dönemde kim hizmete açmış olabilir? Yöre halkının can ve mal güvenliği endişesine düştüğü ve sonrasında şehirden tahliye edildiği bir yerde, kitabede ismi geçen Rami Bey ile aynı dönemde Eceabat Kaymakamı olan Rami Bey'in aynı kişiler olması uzak bir ihtimal görülmemektedir.

Rami Bey 20 Ekim 1913 tarihinde Eceabat'a Kaymakam olarak tayin edilmiş ve 30 Aralık 1915 tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür (BOA. BEO. 4224-316755). Sonrasında Keşan Kaymakamlığı ve İstanbul Vilayeti Nüfus Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur (BOA. BEO. 4391-329289). Özetle Rami Bey, Çanakkale muharebelerinin tüm şiddetiyle devam ettiği günlerde, defalarca saldırılara maruz kalan ve bu sebeple yıkılarak harabeye dönen Eceabat'ın kaymakamlığını yürütmüş ve kendisinin

1 Bkz. Ek 1: Eceabat Merkez Camii

Eceabat'taki görevi esnasında camii hizmete açılmıştı.[2]

Kitabe metninde ismi geçen Rami Bey ile Kaymakam Rami Bey'in ilişkisini kuvvetlendiren diğer bir husus, söz konusu tarihlerde savaş hattına en yakın yerleşim yeri olan Eceabat'ın Kaymakamı olan Rami Bey'in orduya hizmetlerinden dolayı madalya ile taltif edilmiş olmasıdır. Şöyle ki, 13 Eylül 1915 tarihli arşiv belgesinde Kaymakam Rami Bey'in 5. Ordu Komutanlığınca taltifi lüzumunun bildirildiği görülmektedir[3]. Nitekim 5. Ordu'nun teklifi uygun görülmüş ve Rami Bey orduya verdiği destekten ötürü Gümüş Liyakat Madalyası ile taltif edilmiştir[4].

Bu sebeple Rami Bey'in ismi az bilinen ancak Çanakkale muharebelerinin sivil kahramanlarından birisi olduğu da ortadadır. Madalya ile taltif edilecek kadar orduya hizmeti dokunan Rami Bey'in bu hayır işini de gerçekleştirmesi kuvvetle muhtemeldir. Dahası askeri birliklerin konuşlandığı Eceabat'ta askerin dini vecibelerini yerine getirebilmesi için bir caminin hizmete açılmış olma ihtimali yüksektir.

Öte yandan yapının hizmete açıldığı gün ve ay bilinmemektedir. Kitabede Hicri 1333, Rumi 1330 tarihi yazılı olduğundan 1914 veya 1915 yılında ibadete açıldığı iddia edilebilir. Gün ve ay bilgisinin kitabe metninde verilmemiş olması iki olasılığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Caminin ibadete açıldığı yıla dikkat edilecek olunursa Kurmay Yarbay Mustafa Kemal [Atatürk] komutasındaki 19. Tümen, 57. Alay, 72. Alay ile 9. Tümen ve 26. Alay gibi Çanakkale muharebelerinde öne çıkan birçok farklı birliğe mensup asker ve subayın Eceabat'ta bulunduğu bir tarihtir. Bu birliklere mensup askerlerin yeni hizmete açılmış camide ibadet etmiş olma ihtimalleri bulunmaktadır. Hatta 19. Tümene ait harp cerideleri içerisinde yer alan Eceabat'a ait bir krokide[5] cami açık bir şekilde gösterilmiştir (Tunç, Bayrak ve Tokeşer, 2015: 710). Yine krokiye göre cami 19. Tümen Karargâhına çok yakın bir konumda bulunmaktadır.

Camiyi önemli kılan özellikler Çanakkale Muharebelerine katılmış askerlerin burada ibadet etmiş olmaları veya Eceabat Kaymakamı Rami Bey'in[6] hizmete açmış olması ile sınırlı değildir. Cami, taşıdığı kitabeyle de özeldir. Metninde de görüleceği üzere "*Tamiyeli Ebced*" denilen usulde tarih düşürülen kitabe, tespitlerimize göre

2 Rami Bey, II. Balkan Savaşı'nın hemen sonrasında Eceabat'a tayin olmuştur. Ancak bu tarihlerde Balkan Harbi'nin acılarına şahit olduğu da gerçektir. Hatta şahit olmakla kalmayıp Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Anlaşması ile gündeme gelen mübadele konusunu görüşmek üzere oluşturulan komisyonda da görev almıştır. Osmanlı Hükümeti ile Bulgar Hükümeti'nin Türk-Bulgar halkının değişimi konusundaki, İstanbul Anlaşması sonrasında ortaya çıkan, uzlaşmacı tavrı çok geçmeden Trakya göçmenleri sorununu çözmek amacıyla yapılan görüşmelerin olumlu bir sonucu olarak müstakil bir protokol haline getirilecektir (Özgür, 2008: 85). Bu sorunu çözmek için Türk ve Bulgar üyelerden oluşan karma bir komisyon oluşturulmuştur. Türk tarafı, Kırkkilise Mutasarrıfı Haydar Bey, Edirne Vilayeti Mülkiye Müfettişi Şükrü Bey, Kırkkilise İstinaf Müddei-i Umumisi Refik Bey, Edirne Vilayeti Jandarma Komutanı Refet Bey, Edirne Kaymakamı Aziz Bey, **Maydos (Eceabat) Kaymakamı Rami Bey**, Dimetoka Müddei-i Umumisi Emin Bey ve Erkânıharbiye Miralayı Mahmut Bey tarafından temsil etmiştir (Hayta ve Seçkin, 2010: 129).

3 "*Orduya karşı fiilen sebk eden hidmet ve muavenetinden dolayı münasib suretle taltifi lüzumu Beşinci Ordu-yı Hümayûn Kumandanlığı'ndan bildirilen Eceabad Kaim-makâmı Rami Bey'in gümüş liyakat madalyasıyla taltifi bi'l-tensib irade-i seniyye layihası leffen takdim kılındı…"* (BOA. İ. TAL. 504-8/1).

4 Söz konusu belgenin ekinde de madalya taltifine dair irade-i seniyye görülmektedir. "*Eceabad Kazası kaim-makâmı Rami Bey'e gümüş liyakat madalyası ita edilmiştir. Bu irade-i seniyyenin icrasına Dâhiliye Nazırı memurdur* (BOA. İ. TAL. 504-8/2).

5 Bkz. Ek 2: 19. Tümen Cerideleri nde Merkez Camii (Ece Gazi Mescidi)

6 Rami Bey'den bahseden diğer bir kaynak ise İzzettin Çalışlar'ın "On Yıllık Savaş"

Eceabat ilçe sınırlarında bu özelliğe sahip tek kitabedir. Harflerin sayı değerlerinin toplamının, istenen tarihi vermediği durumlarda, bir önceki mısrada, sonuca kaç eklenip çıkarılacağı açık veya gizli olarak belirtilir ki, bu tür tarihlere de "tamiyeli tarih" denir (Yakıt, 2009: 212).

Kitabe metninin son cümlesi olan "*Saçdı bir nur-ı hakikat Eceabad'a bu maded*" cümlesindeki harflerin sayı değerleri hesaplandığında 1330 rakamını vermektedir. Hâlbuki kitabe metninde de belirtildiği üzere caminin inşa tarihi Hicri 1333 yılıdır. Bu durum ancak bir önceki satırda gizlenmiş anlamı bulmakla çözülebilmektedir. Bir önceki satırda "*Ece'nin kalbi ile söyledi tarihini hamem*" ifadesine dikkat edilecek olursa hamemin yani kalemin, tarihi Ece'nin kalbi ile söylediği ifade edilmiştir. İnşa tarihini net bir şekilde ortaya çıkaracak olan şifre de bu cümlede yatmaktadır. Ece'nin kalbi olan "c" harfinin sayı değeri olan 3, son satırın değeri olan 1330'a eklediğinde Hicri 1333 tarihi ortaya çıkmaktadır.

Özetle savaş yıllarında Eceabat Kaymakamı olan Rami Bey'in camiyi inşa ettirmiş olma ihtimali, Çanakkale muharebelerine katılan askerlerin ibadet ettiği yerlerden biri olması ve "tamiyeli ebced" usulü ile tarihin düşürüldüğü bir kitabeye sahip olması Merkez Cami ile kitabesini önemli ve özel kılmaktadır. Söz konusu kitabe Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı (ÇATAB) ekiplerince restore edilmiş olup, çalışma sonunda giriş kapısının yanına katkıda bulunduğumuz bir bilgi panosu konulmuştur.

Kilitbahir Köyü Cahidî Sultan Camii ve Haziresi

Kilitbahir Eceabat ilçe sınırlarında ve Çanakkale Boğazı'nın en dar noktasında Avrupa yakasında kalan köyün ismidir. Osmanlı döneminde Eceabat'ın aksine Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı eski bir köydür. Bu nedenle köyde Osmanlı dönemine ait camiler, tekkeler, mezarlar, çeşmeler, hamamlar, tabyalar ve Fatih Sultan Mehmet Han döneminde inşa edilmiş bir kale ile bu kaleye Kanuni Sultan Süleyman döneminde ilave edilen bir kule bulunmaktadır.

Günümüzde köyde ibadete açık üç cami bulunmaktadır. Bunlar Tabip Hasan Camii, Fatih Camii ve Cahidî Sultan Camiidir. Tarihi yapı olma özelliğini taşıyan bu üç caminin haricinde tamamen yıkılarak günümüze sadece kitabesi ulaşan Kırklar Cami de bir zamanlar köy meydanında bulunmaktaydı.

Bunlar içerisinde Cahidî Sultan Camii'nin ismi mutasavvıf ve şair Ahmed Câhidî Efendi'den gelmektedir. Kendisi Edirne'de şeyhinden hilâfet aldıktan sonra Çanakkale'ye gelerek Kilitbahir'de kurduğu tekkesinde irşad faaliyetinde bulunmuştur (Azamat, 1993: 16). Osmanlı belgelerinde kendisinden "evliya-yı kibar" yani ulu evliyalardan biri olarak bahsedilmektedir[7]. Cami bitişiğindeki türbe girişinde "Makâm-ı Sultan Câhidî Hazretleri 1290 / Miladi: 1873-74" yazılı bir kitabe bulunmaktadır. 1659 yılında vefat ettiğinden hareketle bu kitabenin daha sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Cami, kare planlı, kubbeli kübik bir yapı olup; tek şerefeli mimariye sahiptir (Acıoğlu, 2008: 77). Çevresindeki mezar taşları ise önemli anıtlardır (Uysal, 2008: 53).

7 "evliyâ-yı kibârdan kasaba-i mezkûrda [Kilitbahir'de] defn-i hâk-ı ıtır-nâk Sultân Câhidî hazretleri" (BOA. Y. PRK. EV. 3-65).

Aynı zamanda köy mezarlığı olarak kullanılan cami çevresindeki hazire alanında Osmanlı dönemine ait 122 mezar taşı tespit edilmiştir. Çalışma içerisinde tamamına değinme imkânı bulunmadığından öne çıkan bazı mezar taşlarına dair tespitlerin paylaşılmasıyla yetinilmiştir[8].

Değineceğimiz ilk mezar taşı Necip Paşa'ya aittir[9]. Caminin üst tarafındaki alanda yer alan mezar taşı demir korkuluk içerisindedir. Tespit ve değerlendirmelere geçmeden önce ise mezar taşı kitabesinde yazılı olan ifadeleri incelemek gerekmektedir.

Hüve'l-Hallaku'l-Baki

Lâ ilâhe illallah Muhammeden Resulullah

Bu yerde defn olan Bahr-i Sefid Boğazı

Topçu Alayları Mirlivası Necib Paşa

Li-ecli't-tedavi [Rumi] 1316 senesi vatanına giderken

Vapurda irci'î fermanına lebbeyk-zen oldu

Zairinden Fatiha niyaz eder

Sene [Hicri] 1319 [Miladi: 1901]

Kitabe metninde kabre defnedilmiş kişinin Bahr-i Sefid Boğazı [Çanakkale Boğazı] topçu alayları Mirlivası [Tuğgeneral] Necip Paşa olduğunun açık bir şekilde ifade edildiği görülmektedir.

Necip Paşa Çanakkale'den önce Sakız Adası'nda Cezayir-i Bahr-i Sefid Kaleleri Birinci Alayı Mirlivalığı görevinde bulunmuştur. Kendisi bu görevde iken Bahr-i Sefid Boğazı Topçu Alayları Mirlivası Settar Paşa hava değişimi sebebiyle İstanbul'da bulunduğu bir sırada vefat etmiştir. Bunun üzerine Tophane-i Amire Müşiri ve Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nazırı Zeki Paşa, 18 Temmuz 1892 tarihinde Settar Paşa'dan boşalan göreve Necip Paşa'yı önermiş ve akabinde kendisi bu göreve tayin olunmuştur (BOA. Y. MTV. 64-91). 1 Ekim 1893 tarihinde ise Çanakkale'deki başarılı hizmetleri nedeniyle ikinci rütbeden "*Nişan-ı Ali-i Osmani*" ile taltif edilmiştir (BOA. İ. TAL. 33-11).

Çanakkale kent tarihinde önemli bir yer edinen Necip Paşa, mezar taşı kitabesinden anlaşılacağı üzere 1901 yılında vefat etmiştir. Şöyle ki, kitabe metni içinde 1316, sonunda ise 1319 şeklinde iki farklı tarihin verildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu iki tarihten biri olan 1316'nın Rumi, 1319'un Hicri tarih oldukları ortadadır. Ayrıca her iki tarihin ortak denk geldiği Miladi yıl ise 1901 senesidir. Özetle Necip Paşa açık bir şekilde 1901'de vefat etmiştir. Bu çalışma ile Necip Paşa'nın Cahidî Sultan Camii haziresine defnedildiği de anlaşılmıştır.

Diğer yandan Çanakkale şehir merkezinde Necip Paşa'nın ismini taşıyan bir cami bulunmaktadır. Cami kitabesi incelendiğinde inşa tarihinin 1902-1903 yıllarından biri olduğu görülmektedir. Ancak caminin inşa tarihi konusunda bazı noktaların açıklığa

8 Tamamının tercümesi için bkz. (Sabah, 2019: 213 - 385)
9 Bkz. Ek 3: Necip Paşa'nın Kabri

kavuşturulması gerekmektedir. Çünkü Necip Paşa'nın mezar taşındaki tarih ile ismini taşıyan cami kitabesindeki tarih çelişen bir görüntü sunmaktadır. Bu nedenle konunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, kitabeler ve mezar taşlarında büyük oranda Hicri tarihlerin resmi yazışmalarda ise Rumi tarihlerin kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bu genel eğilimin aksine cami kitabesinde görülen tarihin Hicri olma ihtimali bulunmamaktadır. Çünkü yukarıda yeni harflerle verdiğimiz mezar taşı kitabesinde görüleceği üzere Necip Paşa Hicri 1319 yılında vefat etmiştir. Bu haliyle Hicri 1318 yılında hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan aşağıda yeni harflere aktardığımız cami kitabesi incelendiğinde ise Necip Paşa'nın caminin inşasını vasiyet ettiği ve hareminin yani eşinin bu vasiyet üzerine camiyi inşa ettirdiği ya da inşasını tamamlattırdığı anlaşılmaktadır. Yine aynı kitabe metninde hayır sahibi olan Necip Paşa'nın makamının cennet olmasının temenni edildiği görülmektedir. Özetle cami kitabesindeki ifadelerden Necip Paşa'nın yapının hizmete açıldığı dönemde hayatta olmadığı ortadadır. Bu haliyle Hicri 1319 yılında vefat eden Necip Paşa'nın Hicri 1318 yılında hayatta olduğu gerçeğinden hareketle cami kitabesindeki 1318 tarihinin Rumi bir tarih olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü cami kitabesindeki 1318 tarihinin Hicri kabul edilmesi durumunda Necip Paşa hayatta iken caminin hizmete açılmış olması gerekmektedir. Bu durumda cami kitabesinde hayatta olan birinden vefat etmiş gibi bahsedilmiş sonucu çıkacaktır. Ayrıca Necip Paşa'nın Rumi 1316 tarihinde vefat ettiği mezar taşı kitabesinde görülmekteydi. Bu çelişkiyi ortadan kaldıran tek durum ifade edildiği gibi cami kitabesindeki 1318 tarihinin Rumi olmasıdır. Özetle Necip Paşa Rumi 1316 [Miladi: 1901] senesinde vefat etmiş cami ise Rumi 1318 [Miladi 1902-3] tarihinde eşinin desteğiyle hizmete açılmıştır. Söz konusu cami kitabesi ise aşağıdaki gibidir.

Sâhibü'l-hayr Necib Paşa-yı ulüvv-i himmet

İnşâsını bu câmiin itdi vasiyyet

İştirâk itdi bu hayra haremi

Hânım efendi bu ne devlet ne sa'âdet

Kılına bunda namâz idile hem de du'â

Bânî-i hayrının ola cânı ve makâmı cennet

Sene [Rumi] 1318 / Mîlâdi: 1902

Dolayısıyla Necip Paşa Camii, kitabe metninden anlaşıldığı üzere Necip Paşa'nın vefatından sonra hizmete açılmıştır. Nitekim cami kitabesindeki bilgiler de bunun sebebini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Çanakkale kent tarihinin önemli isimlerinden biri olan Necip Paşa'nın mezarının Cahidî Sultan Camii haziresinde bulunduğu ve ismini taşıyan caminin ise eşi tarafından inşa ettirildiği anlaşılmıştır.

Cahidî Sultan Camii haziresinde değineceğimiz bir diğer mezar taşı Bedile Hanım'a aittir. Bedile Hanım'ı çalışmamıza konu etmemizin sebebi isminin çok defa

Çanakkale Muharebeleriyle ilgili meşhur bir anlatıma konu edilmesidir. Söz konusu anlatıma göre Bedile Hanım 1915 yılında Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığını yürütmüş Cevat (Çobanlı) Paşa'nın kızıdır ve Cevat Paşa her Kilitbahir'e geldiğinde kızı olduğu söylenen Bedile Hanım'ın mezarını ziyaret etmektedir. Hikâyeye göre bir gün Cevat Paşa rüyasında denize bakmasını söyleyen bir ses duymuş ve bunun üzerine denize baktığında "kef" ve "vav" harflerini görmüştür. Uyandığında buna bir anlam veremeyen Cevat Paşa, Kilitbahir'deki istihkâmları teftişe giderken Cahidî Sultan Camii haziresine defnedilmiş olan kızı Bedile Hanım'ın mezarını ziyaret etmiş ve rüyasında duyduğu sesi burada da işitmiştir. Duyduğu bu ses üzerine Nusrat Mayın Gemisi'ne vav ve kef harflerinin ebced hesabıyla karşılığına denk gelen 26 mayını Çanakkale Boğazı'na bırakması emrini vermiş ve Çanakkale 18 Mart Zaferi'nin kazanılmasında önemli bir adım atılmıştır. Birçok kaynakta "Cevat Paşa'nın rüyası" başlığıyla anlatıla gelen hikâye yaklaşık olarak böyledir. Bu hikâye ulusal gazetelerin köşe yazılarına dahi konu edilmiştir (Tülek, V. 2009, 18 Mart).

Fakat konuyu tarih bilimi disiplini içerisinde ele aldığımızda hikâyenin tutarsızlıkları ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, Bedile Hanım'ın mezar taşı kitabesi[10] incelendiğinde göze çarpan bir ifade bulunmaktadır. Ancak ilgili kitabe metnini incelemeden önce belirtmek gerekir ki, Cevat Paşa'nın söz konusu rüyasında! "vav" ve "kef" harflerini görmesi tesadüfi değildir. Çünkü başka bir harf görülmesi durumunda ortaya çıkacak sayı, Nusrat Mayın Gemisi tarafından 8 Mart 1915 sabahı boğaza döşenen 26 mayın sayısı ile örtüşmeyecektir. Dolayısıyla "vav" ve "kef" harflerinin ebced değerleri 26 sayısını verdiğinden kasıtlı seçildikleri anlaşılmaktadır. Şimdi Bedile Hanım'ın mezar taşı kitabesine dönecek olursak hikâyenin gerçeklikle örtüşmeyen noktası da görülecektir.

Âh mine'l-mevt

Cevâd Pâşâ-yı merhûmun güzîde duhter-i pâkî

Bedîle Hânımı sillü'r-ri'e mahv ü tebâh itdi

Henüz bir gonce-i ümmîd idi on altı yâşında

Esüb bâd-ı ecel soldurdu emr-i nâbe-gâh itdi

Bedîlem nûr-ı dîdem annenin âgûş-ı nâzende

Verem kıydı bu çâğında seni makber-penâh itdi

Dimişdin hâl-i nez'inde yazulsun seng-i kabrimde

O derdler ki beni medfûne-i hâk-i siyâh itdi

Sihâmıyla verem açdı ciğer-gâhında bir yâre

Seni yavrum o yâre vâsıl-ı kurb-ı ilâh itdi

Melek-sûret melek-haslet idi [...]

10 Bkz. Ek 4: Bedile Hanım'a Ait Mezar Taşı

Çekildi âlem-i lâhute bizden intizâh itdi

Bedîle Hânım'ın lafzan okunsun fevt-i târîhi

Bin üç yüz yirmi dört sâlinde adni cây-gâh itdi

Fî 5 Muharremü'l-harâm Sene-i Hicrîyye 1324 [Mîlâdi: 1 Mart 1906]

Kitabe metinden anlaşılacağı üzere Bedile Hanım 1 Mart 1906 tarihinde vefat etmiştir. Ancak hikâyeye konu edilen Müstahkem Mevki Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa, bu tarihte Bulgaristan'dadır ve İstanbul'a dönüşü 3 Ağustos 1907'dir. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı görevine ise 10 Ağustos 1914 tarihinde atanmıştır (Toker ve Aslan, 2009: 142). Özetle Bedile Hanım'ın vefat ettiği tarihte Cevat (Çobanlı) Paşa veya ailesi Çanakkale'de bulunmamaktadır.

Diğer yandan kitabe metninde görüldüğü üzere Bedile Hanım'ın "*Cevat Paşa-yı merhumun*" kızı olduğu belirtilmiştir. Buradaki "merhum" kelimesi tespitimiz için oldukça önemli bir ifadedir çünkü bu ifadeden Bedile Hanım'ın kendisinden önce vefat etmiş bir Cevat Paşa'nın kızı olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Bedile Hanım'ın Cevat Çobanlı Paşa'nın kızı olmadığı ortadadır.

Kilitbahir Köyü Tabip Hasan Camii

Tabip Hasan Camii Kilitbahir Köyü sınırlarında ve deniz kenarında yer alan tarihi bir yapıdır. Aynı zamanda bu yapı günümüzde halen hizmete açıktır[11]. Caminin inşa tarihi ile ilgili en önemli bilgilerden biri Osmanlı Arşivi'nde karşımıza çıkmaktadır[12].

Caminin inşa tarihi ve vakıf kaydı hakkında bilgi veren belgeye göre cami 18. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiştir. Banisi "*el-Hâc Mustafa*" olarak da bilinen Tabip Hüsnü Hasan'dır. Nitekim başka bir çalışmada cami için "*17. yy sonu ile 18. yy başlarında saray tabipliğinden sürgün edilerek buraya yerleşen Tabip Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır"* (Kurtman, 1991: 172) ifadesi kullanılmıştır. Bu bulgulardan hareketle cami 300 yıla yakın bir geçmişe sahiptir.

Köyün bilinci yerinde en yaşlı kişilerinden biri olan Emin Ok ise 2018 yılında yapılan görüşmede bu cami için hatırında kalan şu bilgileri aktarmıştır. *Eskiden caminin alt katını bir Yahudi tuzlu balık imalathanesi olarak kullanıyordu. Bizde ona çocukken çok defa yardımda bulunduk. Karşılığında harçlık alırdık. 1951'de bu Yahudi köyü terk etti* (E. Ok. kişisel iletişim, 10 Mart 2018). Buradan hareketle caminin bir bölümünün başka amaçlarla kullanıldığı da anlaşılmaktadır.

Kimliği hakkında çok fazla bilgiye ulaşamadığımız Tabip Hasan Hüsnü'nün mezar taşı ise Kilitbahir Kalesi'nin yanında yer alan Namazgâh Tabyasının 1 numaralı bonetinin içindedir.

Öte yandan camiye yakın bir komunda bulunan Namazgâh Tabyası 2004 senesin-

11 Bkz. Ek 5: Tabip Hasan Camii

12 Devletlü inâyetlü sultânım hazretleri sağ olsun Arz-ı hâl-i dâ'îdir ki Boğaz Hisar ta'bîr olunan Kilidü'l-bahr Kal'asında Aşağı Bali nâm mahalde bundan akdem müceddeden binâ ve ihyâsına muvaffak olduğum câmi'-i şerîfin tevliyeti hayatta oldukça kendü nefsime ba'dehu evlâd-ı evlâdıma şart ve ta'yîn eylediğimi mü'şir taraf-ı şer'den vakfiyye-i ma'mûlün-bihâ i'tâ' olunub vakfiye-i merkûmenin bir mahalde kaydı olmamağla bu def'a fazîletlü evkâf müfettişi Efendi'nin i'lâmıyla bâ-fermân-ı âlî Anadolu muhâsebesine kayd ve yedime sûret ihsân olunub lâkin ber-mûceb-i vakfiye yedimde tevliyet-i berât olmamağla kaydı muhasebe-i merkûmeden der-kenâr olunub ma'lûm olanları buyruldukta şurût-ı vakfiyye mûcebince yedime berât-ı âlî-şân ihsân buyrulmak bâbında emr ü fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerinindir. Bende Tabîb Hüsnü Hasan bin Mehmed el-ma'rûf El-Hâc Mustafa. Şurût-ı vakfiyye-i ma'mûlün-bihâ mûcebince tevliyet i'tâ' olunmak buyruldu. 3 C. 1190 [Miladi: 20 Temmuz 1776] (BOA. AE. SABH. I. 145-9782)

de restore edilmiştir. Bu çalışmada sanat tarihi danışmanı olan Cevat İnce, Arkeoloji Müzesi denetiminde yapılan bir sonda çalışmasında rastlantı sonucu bir kireç ocağına tesadüf edildiğini belirtmiştir. Söz konusu kireç ocağında ise bir takım mezar taşları parçaları bulunmuş ve bunlar Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. (C. İnce. kişisel iletişim, 25 Eylül 2022).

2011-2017 yılları arasında mezar taşları ve kitabeler ile ilgili gerçekleştirdiğimiz çalışma esnasında bazı mezar taşlarının 1 nolu bonet içinde sergilendiği görülmüştür. Ancak bunların İnce'nin belirttiği mezar taşları olup olmadığı netlik kazanmamıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Tabip Hasan Hüsnü Efendi'nin mezar taşına[13] burada tesadüf edilmiştir. Üst tarafı kırık bir halde bulunan mezar taşı kitabesi incelendiğinde şu ifadelerle karşılaşılmaktadır.

İlâhî kabrimi nûr eyle cevrimi afv eyle yâ Kerîm

Ey tabîbi çok uzatma duâyı kabul eyle yâ Kerîm

Merhûm ve mağfûr Tabîb Hüsnü Hasan Efendi Rûhîçün el-Fâtiha

Sene 1205/ Mîlâdi: 1790-1

Kitabe metninde görüleceği üzere Tabip Hüsnü Hasan Efendi'nin 1790-1 yılında vefat ettiği görülmektedir. "Uysal'a (2008) göre" fevkani tarzda yapılan eserin alt katı depo işlevi görse gerektir. Kare planlı harimin üzeri içten kubbeyle örtülüdür. Kubbe sıvalı olduğundan malzemesi belirlenememiştir. Ancak geç dönemde zaman zaman karşılaşıldığı gibi bağdadî teknikte yapılmış olabilir. İçeride, basit mihrabın sağındaki minber ve kadınlar mahfili ahşaptan yapılmıştır. Harimin kuzeyinde kapalı düzende son cemaat yeri bulunan yapı tek minarelidir.

Aynı zamanda giriş kapısının üzerinde bir kitabesi[14] bulunan caminin bir dönem onarım gördüğü kitabe metninden anlaşılmaktadır.

Tabîb Hasan Efendi Câmi'i tecdîd-i ihyâ oldu bu kere

Sebeb kıldı bu Mazhar kulunu Hakk virdi çok gayret

İdüb himmet, fütüvvet zabitân efrâd-ı şâhâne

Zamân-ı saltanat-han-ı Hamîd'de buldu çün rif'at

Nice i'mâr-ı hayrâta muvaffak eylesün Yezdân

Hudâ kılsun şehin-şâh-ı hemîşe bi'l-'izz ve'd-devlet

Muharrem sene 1325 Mazhar Mart sene 1323 / Mîlâdi: Mart 1907

Kitabe metnine göre yapının Mart 1907'de yeniden hizmete açıldığı ve onarım sürecine askerin de destek verdiği görülmektedir. O dönemde köyde mevcut bir diğer cami olan "Kırklar Camii"nin onarım talebini konu edinen 24 Eylül 1902 tarihli belgede, Kırklar Camii'nin onarıma muhtaç durumda olmasından dolayı kapalı bulunduğundan diğer yandan Fatih Cami ve Cahidî Sultan Cami'nin kapasitelerinin de köyün

13 Bkz. Ek 6: Tabip Hüsnü Hasan Efendi'ye Ait Mezar Taşı
14 Bkz. Ek 7: Tabip Hasan Camii Kitabesi

ihtiyacını karşılamadığından bahsedilmektedir (BOA. Y. PRK. EV. 3-65). Belgede Tabip Hasan Camii isminin geçmemesinin sebebi ise o dönemde bu caminin de onarıma muhtaç bir halde bulunmasıdır. Nitekim kitabe metninden de anlaşılacağı üzere Tabip Hasan Camii, Mart 1907'de onarımı tamamlanarak yeniden hizmete açılmış ve günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür.

Kilitbahir Köyü Kırklar Camii

Kırklar Camii, tamamıyla yıkılmadan önce Kilitbahir köyü meydanında, kalenin arkasında yer alan bir yapı idi. Günümüze kadar ayakta kalmayı başaramamış olan cami sadece eski fotoğraflarda minaresinden seçilebilmektedir[15]. Camiyi inşa ettiren ise Gelibolulu Kutbî Ömer Efendi'dir. 24 Eylül 1902 tarihli caminin onarım talebini içeren belge, gerek Kırklar Cami gerekse köyde mevcut diğer camiler hakkında detaylı bilgi vermesi açısından önemlidir.

Devrin padişahı Sultan II. Abdülhamid'e övgüler ile başlayan belgede, mevcut hükümdar zamanında vücuda getirilen Hicaz Demiryolu ve köy meydanında inşa ettirilen çeşme gibi eserlerden örnekler verilerek aynı desteğin Kırklar Camii için istendiği görülmektedir (BOA. Y. PRK. EV. 3-65). Aynı zamanda köyün konumu ve durumu hakkında verilen detaylı bilgilerden askeri bir birliğin de burada konuşlu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim köyde mevcut Osmanlı mezar taşlarında bu durumun birçok örneği mevcuttur. Bu örnekleri bir tablo halinde vermek gerekirse karşımıza aşağıdaki gibi bir tablo çıkmaktadır.

Tablo 1: Mezar taşında "Bahr-i Sefid Boğazı İkinci Topçu Alayı" ibaresi geçen kişiler

	İsmi	**Vefat Tarihi**	
		Hicrî	**Miladi**
1	İkinci Tabur Kolağası Sâbıkı İsmail Hakkı Efendi	1319	1901-2
2	İsmail Hakkı Efendi halîlesi Fatma Saniye	1314	1896-7
3	Alây Kâtibi Tevfik Efendi'nin Vâlidesi Ayşe	1286	1869-70
4	Üçüncü Taburun cerrâh el-Hâc Osman Efendi'nin ehli Emine Hânım	12 Muharrem 1310	6 Ağustos 1892
5	Dördüncü Tabur Kâtibi Sabit Efendi'nin kerîmesi merhûme Tevhide Hânım	14 Şa'bân 1298	12 Temmuz 1881
6	Alây emînlerinden Yusuf Efendi	1303	1885-6
7	Alây Emîni Müteveffâ Yusuf Efendi'nin Zevcesi Hatice Hânım	1315	1897-8

15 Bkz. Ek 8: Tarihi Fotoğrafta Kırklar Camii

8	İkinci Taburun Üçüncü Bölüğü Yüzbaşılarından Bayramiçli Ali Ağa	29 Rebîü'l-âhır 1295	2 Mayıs 1878
9	Dördüncü Taburu Binbaşı Ahmed Nureddin Efendi	1324	1906-7
10	Dördüncü Taburunun Birinci Yüzbaşısı Ali Ağa'nın mahdûmu Mustafa	1291	1874-5
11	Dördüncü Tabur cerrâhı Genç Osman Efendi	1297	1879-80
12	Kolağası Hâcı Osman Ağa'nın kerîmesi Şerife Hânım	15 Şevvâl 1295	12 Ekim 1878
13	Alây mîr-livâsı Mehmed Paşa-zâde Yüzbaşı İsmail Bey	Şa'bânü'l-muazam sene 1322	Ekim/Kasım 1904
14	Alây emîni Hâcı Hakkı Efendi-zâde Muhammed Şâh Rıza Efendi	Fî 26 Şevvâl Sene 1297	1 Ekim 1880
15	Birinci Taburunun İmâmı Abdurrahman Efendi'nin Kerîmesi Emine Şerife Hânım	1293	1876-7
16	Alây Emîni Hâcı Hasan Efendi	1317	1899-900
17	Üçüncü Tabur Bölüğü Bir dahi Takım İkincide idi Şanlı kahramân Konyalı Muhammed bin Mestan	1321 Muharre-mü'l-haram	Mart/Nisan 1903
Bunların haricinde birçok farklı rütbe ve farklı birlik isimlerinin geçtiği mezar taşı da mevcuttur.			

300 hanelik bir ahali ve yaklaşık 1600 askerden oluşan nüfusun yaşadığı köyde, mevcut Fatih Camii ve Cahidi Sultan (Hızır) Camii'nin ihtiyacı karşılayamadığı görülmektedir. Tüm bu nedenlerle kullanıma müsait olan iki caminin kapasitesinin yetersiz olduğu, özellikle mübarek günlerde insanların yollarda namaz kılmak zorunda kaldığı belirtilmiştir. Diğer yandan kışın soğuk yazın sıcak günlerinin bu sıkıntıları arttırdığı, bu sebeple insanların ibadetlerinde zorluklar yaşadığı vurgulanmıştır. Ayrıca Kırklar Camii'nin bu zamana kadar hayırsever inanların bağışları ve destekleriyle ayakta kalabildiği ve hali hazırda yıkılmak tehlikesi olduğundan belediyece girişin yasaklandığı dikkatleri çekmektedir.

Yine söz konusu belgeye göre Kırklar Camii'nin ihtiyaç duyduğu masrafları karşılayabilecek bir vakfa bağlı olmaması nedeniyle yardıma muhtaç durumda olduğu görülmektedir. Belge içerisinde cami konumu da betimlenmiştir. Bu tarife göre cami, köyün en güzel mevkiinde devrin hükümdarı Sultan II. Abdülhamit tarafından belge

tarihinden bir sene önce inşa edilen çeşmenin[16] karşısında, köy meydanındadır. Nitekim günümüzde camiden geriye sadece kitabesi[17] kalmıştır. Ve bu kitabe sayesinde caminin akıbeti hakkında bir fikir elde edilebilmektedir. Her ne kadar arşivde yardım talebinin cevabına tesadüf edilememiş olsa da kitabe metninden camiinin Tahsin Efendi namında bir hayırseverin desteği ile onarım gördüğü anlaşılmaktadır

Virdi Kilidü'l-bahre şân bu ma'bed-i kudsî nişân

Miftâh-dârı kalb ü cân Tahsîne şâyân câmi'i

Birçok zamân mesdûd iken cem'iyyeti mefkud iken

Virâneden ma'dûd iken gör şimdi feyz-i lâmi'i

Nâmı gibi Kırklar güvâh meydâne geldi secde-gâh

Beş vakt tâat iktinâh eyler duâ-yı sâmi'i

Kutbî Ömer bânîsidir Tahsîn anın sânîsidir

Bir hâl-i şükrânisidir bâng-i minâr-ı bâri'i

Berk urdi vahdâniyyeti açıldı târîh âyeti

Tahsîn Efendi himmeti bâb eyledi bu câmi'i[18]

Üzerinde rakamla tarihin verilmediği kitabede, metnin son cümlesinin ebced değeri olan Hicrî 1320, Miladi 1902-3 yıllarında yeniden hizmete açıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki belge tarihi ile aynı yıllara denk geldiği görülen onarım kitabesinden hareketle, caminin onarım talebinin kabul görmediği ve bunun üzerine Tahsin isminde bir kişinin desteği ile onarıldığı yorumu yapılabilmekledir.

Nitekim köy sakinlerinden 1940 doğumlu Emin Ok bu cami hakkında: *"...*çok muazzam şamdanları vardı. *Buradaki şamdanların bir benzerini başka bir camide görmedim. Bu şamdanlar alındı götürüldü ama kimin aldığını bilmiyorum. O tarihlerde küçüktüm. Kap*ıdan girer girmez içerde sağ tarafta küçük bi*r oda vardı, bu odada bir astsubay olan ve usta bey dediğimiz kişi iki kızı ile burada kalırdı. İçerde solda minareye giriş kapısı vardı. Cami Tabip Hasan Camii'nden büyüktü. Yaklaşık 250 kişi burada namaz kılabilirdi. Caminin bahçesi veya haziresi yoktu. Ben bildim bileli cami harap durumdaydı, görevli bir imamı yoktu. Caminin harap durumda olmasından dolayı ibadete kapalı idi. Ama caminin bakanı veya ilgileneni olmadığı için kapıları açıktı. Herkes içeriye girip çıkabilirdi. Hatırladığım kadarı ile 1952-3 tarihlerinde göçme tehlikesi edeniyle yetkililer tarafından yıkıldı. Cami kare* şeklinde tek katlı bir cami idi*..."* demiştir (E. Ok. kişisel iletişim, 10 Mart 2018).

Sonuç olarak herhangi bir vakıfla bağının ve bir gelirinin de olmaması nedeniyle zaman içinde harap olan camii kullanılmaz hale gelince yıkılmıştır. Camiden geriye kalan tek parça olan kitabesi de Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı'nca (ÇATAB) koruma altına alınmıştır.

16 Bu çeşme günümüzde hala ayaktadır. Dört tarafında kitabesi olan çeşmenin üç tarafında Kur'an-ı Kerim'den su ile ilgili ayetler bulunmaktadır. Dördüncü yüzündeki kitabesi ise kazınmış olduğundan ne zaman inşa edildiği bilinememekteydi. Bu belgede yer alan ifadelerden çeşmenin 1901 senesinde Sultan II. Abdülhamid devrinde inşa edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

17 Bkz. Ek 9: Kırklar Camii Kitabesi

18 Kitabe metni müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün vezniyle yazılmıştır.

Beşyol Köyü Camii ve Haziresi

Beşyol Köyü ilçe merkezine olan 28 km'lik mesafesiyle en uzak köylerinden biridir. Yapılan araştırmada köy sınırlarında 4'ü cami haziresinde 45'i de köy mezarlığında olmak üzere Osmanlı dönemine ait toplamda 49 mezar taşı tespit edilmiştir. Bu bağlamda diğer köylerle karşılaştırıldığında sahip olduğu eserler sayıca azdır. Cami minaresinin kapısının üstünde bir inşa kitabesi[19] bulunmaktadır.

Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât

El-Hâcı Ömer Ağa fî-sebîlillâh

Sene 1200 / Mîlâdi: 1785-6

Cami kitabesinde yer alan ifadelerden yapının Hacı Ömer Ağa tarafından 1785 veya 1786 yılında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. İfade edildiği gibi cami haziresinde Osmanlı dönemine ait 4 mezar taşı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Hacı Osman Ağa'ya aittir[20].

Âh mine'l-mevt

Beni kıl mağfiret ey Rabbi Yezdân

Bi-hakk-ı arş-ı a'zam nûr-ı Kur'ân

Gelüb kabrim ziyâret iden ihvân

İdeler rûhuma bir Fâtiha ihsân

Kafkasya muhâcirlerinden

Hâcı Osman Ağa'nın rûhuna Fâtiha

Sene 1339 / Mîlâdi: 1920-1

1920'lerin başında vefat ettiği görülen Hacı Osman Ağa'nın Kafkasya'dan göç ettiği kitabe metninden anlaşılmaktadır. Köy mezarlığında ise Mekkeli Mehmed kızı Fatma'ya ait mezar taşı kitabesinde de Mekke ismine tesadüf edilmiştir. Bu haliyle köyün göç almış olabileceği sonucu çıkarılmaktadır.

Osmanlı dönemine ait mezar taşları üzerinde yapılan incelemelerde köyün eski ismi olan "Turşun" ismine çok defa denk gelinmiştir. Mesleklerden ise "yağcılık" öne çıkmaktadır.

Bigalı Köyü Camii ve Çeşmeleri

Bigalı Köyü eski bir yerleşim yeri olmakla beraber günümüzde Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile anılan bir köydür. Çanakkale muharebeleri esnasında 19. Tümen komutanı olarak 19-25 Nisan 1915 tarihleri arasında burada bulunmuş olan Mustafa Kemal'in kullandığı ev "Bigalı Köyü Atatürk Evi" ismiyle her yıl binlerce insan tarafından ziyaret edilmektedir.

19 Bkz. Ek 10: Beşyol Camii Kitabesi
20 Bkz. Ek 11: Hacı Osman Ağa'ya Ait Mezar Taşı.

Bigalı Köyü'ndeki çalışma esnasında köy mezarlığında 15, eski köy mezarlığında 2 olmak üzere toplamda 17 adet Osmanlı dönemine ait mezar taşı tespit edilmiştir. Ayrıca köyde mevcut cami, şadırvan ve çeşme üzerinde 7 kitabeye denk gelinmiştir. Çalışma sonrasında toprak altından çıkarılarak köy camisinin girişine yerleştirilen bir diğer çeşme kitabesi ile bu sayı 8'e çıkmıştır.

Cami minaresinin üzerinde yer kitabe metnine[21] göre minare onarım görmüştür.

Hem-nâm-ı müsâblar ki dîn-i sermedî

Ahmed Efendi hâkim-i şer'-i Muhammedî

Tecdîd idüb minâreyi itmiş nev eseri

Makbûl-ı hazret ola buna şimdi

Hakkan budur ki gayret-i erbâb-ı câh

Olmuş ezel ebed baht-ı müeyyedi

Seyr eyleyen senâ ide bânîsine bunun

Ola duâ-yı hayr nasîb-i müebbedî

Mevzûn minâre derzle târîhi resm

Dâmen-i kesîde bağçe-i Gülzâr-ı Ahmedî

Fî sene 1053 / Mîlâdi:1643-4

[Mâil yazı:] Hicret-i Nebeviyye'nin bin elli üç târihinde binâ olunmuşdur. Bânîsinin selâmetine ba'de'l-vefât rûhuna Fâtiha

Kitabe metninde görüldüğü üzere caminin minaresi Kadı Ahmet Efendi tarafından 1643-4 senesinde yenilenmiştir. Bu haliyle Eceabat'ın en eski yapılarından birisidir. Özetle söz konusu alanın en az 380 yıldır ibadet amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak cami ve minarenin orijinalliğini koruyup korumadığı bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Bigalı Köyü çeşme yapıları açısından diğer köylere nazaran zengin sayılabilecek bir durumdadır. Öncelikle Eceabat – Bigalı Köyü arasında üzerinde kitabesi bulunan 2 çeşme bulunmaktadır. Bunlardan ilki kitabe metnine göre Hacı Veli Ağa tarafından yaptırılan ve zamanla harap olduğu için torunu Emin tarafından 1898/9 yılında tamir ettirilen çeşmedir. Diğeri ise topçu Tuğgenerali Süleyman Paşa tarafından 1856-7 yılında inşa ettirilmiştir[22].

[Tuğra] Sultan I. Abdülmecid Han

Topçiyân mîr-livâsı o cemîlü'ş-şiyemin

Rağbeti heb taraf-ı hayra idi subh u mesâ

İşte bak mâderi merhûme Emîne Hânım

21 Bkz. Ek 12: Bigalı Köyü Camii Minaresi Üstünde Yer Alan Kitabe
22 Bkz. Ek 13: Bigalı Köyü Süleyman Paşa Çeşmesi Kitabesi

Rûhi içün ne güzel itdi bu âbı icrâ

Mevki'inde arayub buldı bu âb-ı sâfî

Cû-yı ihsânı ile âlemi kıldı irvâ

Oldi atşâna revân böyle bir âb-ı kevser

Nûş iden teşne-dilân itmededir hayır duâ

Feyziyâ âleme i'lâna sezâdır târîh

Beyt-i âtîde mücevherle olursa imlâ

Rûhuni mâder-i merhûmesinin şâd idüb

Böyle bir çeşme binâ kıldı Süleymân Pâşâ

1273 / Mîlâdi:1856-7

Üzerinde inşa edildiği devrin hükümdarı olan Sultan Abdülmecid'in tuğrasını barındıran kitabe metni Fâ'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / fe'ilün (fâ'lün) vezniyle yazılmıştır. Aynı zamanda metin içerisinde "mücevher" kelimesinin geçmesi, tarihinin sadece noktalı harflerin hesaba alındığı mücevher ebced hesabı yöntemiyle düşürüldüğünü göstermektedir. Son mısraındaki noktalı harfler dikkate alındığında; nun(50) + ye(10) + nun(50) + şın(300) + ye(10) + be(2) + be(2) + ye(10) + be(2) + çim/cim(3) + şın(300)+ be(2) + nun(50) + kaf(100) + ye(10) + ye(10) + ye(10) + nun(50) + pe/be(2) + şın (300) = Hicri 1273 tarihi bulunmaktadır.

Köy içerisinde Cami bahçesinde bulunan kuyunun 1868-9, şadırvanın ise 11 Mart 1872, yılında Rizeli El-Hac Yakup Ağa tarafından yaptırıldığı görülmektedir. Diğer yandan köyde yıkık durumda olan hamam yapısı[23] da bulunmaktadır. 1915 yılının Nisan ayında 19. Tümen ve bağlısı alayların Bigalı Köyü ve çevresine yerleşmesiyle beraber, bir dönem subay ve askerler tarafından kullanıldığı 57. Alay 1. Tabura ait harp ceridesinden anlaşılmaktadır. Söz konusu belgeye göre 24 Nisan 1915 tarihinde verilen tümen emriyle sadece subayların kullanımına tahsis kılınmış, erlerin ise hamam çadırlarında yıkanacakları belirtilmiştir (BCA.110-9-1-9 (Birinci Dünya Harbi)-Klasör No: 5384 – Yeni Dosya No: 25 – Eski Dosya No: 181 Fihrist No: 1-44). Tümenin komutanı olarak en kıdemli subayı olan ve 19 – 25 Nisan 1915 tarihlerinde Bigalı Köyünde bulunan Kur. Yb. Mustafa Kemal'in de [Atatürk] burada yıkandığı anlaşılmaktadır. Önünde bulunan 1762-3 tarihli çeşmenin kitabesinde ise Yaradan'ın hayır sahibine rahmet etmesi temenni edilmiş ve çeşmeden su içilip abdest alınabileceği belirtilmiştir.

Köyde bir diğer çeşme kitabesi cami girişinin yanında bulunmaktadır[24]. Bu toprak altından çıkarılan çeşmedir. Üzerinde ay yıldız motifi bulunan çeşmenin kitabesinden Binbaşı Mehmet Nedim Bey tarafından inşa ettirilen bir çeşmeye ait olduğu anlaşılmaktadır.

23 Bkz. Ek 14: Bigalı Köyü Hamamı
24 Bkz. Ek 15: Bigalı Köyü Binbaşı Mehmet Nedim Bey Çeşmesi Kitabesi

Hayratı tavsiye buyurdu Hazret-i Fahr-i Kainat

Binbaşı Mehmed Nedim Bey'in eseridir işbu hayrat

Fî 4 Zilkade 1334 [Miladi: 2 Eylül 1916]

9/10 Ocak 1916 gecesi son müttefik askerinin Gelibolu yarımadasından çekilerek Çanakkale Muharebelerinin son bulduğu gerçeğinden hareketle, çeşmenin Çanakkale muharebeleri sonrasında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

Yalova Köyü Camii ve Haziresi

Yalova Köyü Eceabat ilçe merkezine 15 km mesafededir. Köy sınırlarında Akbaş Tekkesinde 5, Eski Köy Mezarlığında 3, cami haziresinde 10 ve köy mezarlığında 129 olmak üzere toplamda 147 adet Osmanlı dönemine ait mezar taşı bulunmaktadır. Yalova Köyü sahip olduğu kültürel eserlerle Kilitbahir Köyü'nden sonra en zengin köydür. Aynı zamanda Çanakkale muharebeleri esnasında kullanılan harp yolu üzerinde mevcut 3 çeşme üzerinde 4 kitabe, köy meydanındaki çeşme üzerinde 1 kitabe ve son olarak cami giriş kapısının üstünde 1 adet olmak üzere toplamda 6 adet kitabe bulunmaktadır. Onarım kitabesi olduğu anlaşılan cami kitabesinde[25] köyün eski adı olan Yalakabad ismine tesadüf edilmektedir.

Hâcı Mustafa Ağa bu câmi'i

Eyledi tecdîd Yalakâbad'da

Babası Hâcı Hüseyn'e kendine

Ola yâ Rabbî şefî' cennâtta

1178 / Mîlâdi: 1764-5

Caminin Hacı Mustafa Ağa tarafından 1764-5 yılında onarımdan geçirildiği görülmektedir. Cami haziresinde bulunan mezar taşlarında Kırcaali ismine ve yine köyün eski adı olan Yalakabad isimlerine tesadüf edilmiştir. Aynı şekilde Hattat Siyahi Hafız ve Çerkez Zekeriya şeklinde köyün demografik yapısına dair ipuçları veren ifadelere de denk gelinmiştir.

Köy mezarlığı içerisinde ayrılarak subay şehitliği haline getirilen alanda yazılı iki mezar taşı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Çanakkale Muharebelerinde şehit olan Sahra Topçu 5. Alay'ın 3. Tabur kumandanı Ali Haydar Efendi'ye aittir. Kitabe metnine göre Ali Haydar Efendi 19 Temmuz 1915 tarihinde şehit olmuştur. Bu haliyle Çanakkale muharebelerinde yazılı bir mezar taşına sahip ender şehitlerden birisidir. Diğer mezar taşı ise 14. Kolordu İstihkâm Kumandanı Binbaşı Çırpanlı Zeynel Abidin Bey'e aittir. Kitabe metnine göre 10 Nisan 1917'de vefat ederek buraya defnedilmiştir. Subay şehitliği içerisinde yer alan diğer mezar taşlarında yazı bulunmadığından kimlikleri tespit edilememiştir.

25 Bkz. Ek 16: Yalova Köyü Camii Kitabesi

1915 yılında kullanılan harp yolu üzerinde bulunan çeşmelerden bir tanesi üzerinde 2 kitabe barındırması sebebiyle özeldir[26]. İlkinin inşa kitabesi olduğu anlaşılan kitabelerden diğeri onarım kitabesidir. İlk kitabeden 1837-8 yılında Hacı Muhammed Ağa'nın kayınvalidesi Emetullah Kadın tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Diğer kitabeden ise çeşmenin Çanakkale Muharebeleri esnasında yarımadada konuşlu 3. Kolordu'nun Levazım Heyeti tarafından yenilendiği anlaşılmaktadır. Bu haliyle çeşmenin Çanakkale Muharebeleri için yarımadaya sevk edilen ve köyün denize kıyısı olan Akbaş Limanına inerek cepheye sevk edilen askerlerin kullandığı bir çeşme olduğu sonucu çıkmaktadır. Aynı yol üzerinde bulunan bir diğer çeşme "Cevat Paşa" ismini taşımaktadır. Ancak bu çeşme harap durumda bulunduğundan kitabesi köy meydanında bulunan eski okul bahçesine muhafaza amaçlı tutulmakta idi. Çalışma süresinde çeşme kitabesine burada tesadüf edilemediğinde, kitabenin akıbeti dönemin köy muhtarına sorulmuş olup Çanakkale Müzesi'nden yetkililer tarafından alındığı cevabı alınmıştır. Aynı güzergâh üzerinde bulunan bir diğer çeşme ise Çanakkale Muharebeleri esnasında 3. Kolordu komutanlığı görevini yürütmüş olan Esat Paşa tarafından yaptırılmıştır. Nitekim kitabesinde de Esat Paşa Çeşmesi yazmaktadır. Çeşmenin muharebeler esnasında çekilmiş fotoğrafı da bulunmaktadır[17].

Sonuç ve Değerlendirme

Eceabat Merkez Camii'nin Çanakkale Muharebelerinin yaşandığı 1915 yılında, dönemin Eceabat Kaymakamı Rami Bey tarafından hizmete açıldığı ve tamiyeli ebced usulü ile tarihin düşürüldüğü bir kitabeye sahip olduğu görülmüştür. Çalışma sonunda önerilerimizden biri, cami isminin kitabe metninde de ifade edildiği şekliyle "Ece Gazi mescidi" olarak değiştirilmesidir. Kilitbahir Cahidî Sultan Camii haziresinde 122 mezar taşı tespit edilmiş olup bunlardan biri Çanakkale şehir merkezinde ismi Necip Paşa Cami'sinde yaşatılan Necip Paşa'ya aittir. Tabip Hasan Cami ise 1907 yılında askerin desteği ile yeniden hizmete açılmıştır ve camiye ismini veren Tabip Hasan Efendi'nin mezar taşı Namazgâh Tabyaları içindedir. Kırklar Camii ise Kutbî Ömer tarafından inşa ettirilmiş, 1902 senesinde Tahsin isminde birinin desteğiyle onarım görmüştür. Bir vakıf gelirinin olmaması nedeniyle ihtiyaçları karşılanamadığından zamanla yıkıldığı anlaşılmıştır. Bigalı Köy Camii'ne değinecek olursak, kitabesine göre 1643 senesinde inşa edilmiştir ve bu haliyle yarımadada ki en eski cami yapılarından birisidir. Beşyol Köyü Camii haziresinde 4 mezar taşına tesadüf edilmiş olup bunlardan birinin Kafkasya muhacirlerinden Hacı Osman Ağa olduğu görülmüştür. Cami kitabesine göre ise camiyi inşa ettiren kişinin Hacı Ömer Ağa olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yalova Köyü Camii ise 1764 yılında Hacı Mustafa Ağa tarafından yenilenmiştir. Haziresinde 10 mezar taşının olduğu tespit edilmiştir. Özetle Eceabat ilçe merkezinin aksine köylerin Osmanlı dönemine ait yapılar ve kültürel eser varlıkları anlamında daha zengin oldukları anlaşılmaktadır. Bu yapılar ve eserler sahip oldukları işlemeler ve motifler açısından da incelenmeyi hak etmektedir. Bu konuda bazı çalışmalar yapılmış olsa da tüm alanı kapsayan bir çalışma bulunmamaktadır.

Sonuç olarak vakıflarla olan bağların yapıların ayakta kalabilmelerinde önemli bir

26 Bkz. Ek 17: Yalova Köyü Emetullah Kadın Çeşmesi
27 Bkz. Ek 18: Esat Paşa Çeşmesi'nin Çanakkale Muharebelerine Ait Fotoğrafı

rol oynadığı, aksi bir durumun yani herhangi bir vakıfla bağın olmamasının yok olmayı hızlandırdığı (Kırklar Camii örneğinde olduğu gibi) görülmüştür. Bu durum vakıf kültürünün ve vakıfların ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. BEO. 4224-316755

BOA. BEO. 4391-329289

BOA. İ. TAL. 504-8/1

BOA. İ. TAL. 504-8/2

BOA. Y. MTV. 64-91

BOA. İ. TAL. 33-11

BOA. Y. PRK. EV. 3-65

BOA. AE. SABH. I. 145-9782

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA.110-9-1-9 (Birinci Dünya Harbi)-Klasör No: 5384 – Yeni Dosya No: 25 – Eski Dosya No: 181 Fihrist No: 1-44

2. Kitaplar - Makaleler

Acıoğlu, Y. (2008). Kilitbahir Cahidi Sultan Külliyesi, Akdemir ve diğerleri (ed.). *Eceabat Değerleri Sempozyumu, 27 Ağustos 2008*, Çanakkale, Türkiye, Bildiriler içinde (s. 77-96). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.

Azamat, N. (1993). Cahidi Ahmed Efendi. *İslam Ansiklopedisi* (93). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 16-17.

Berk, S. (2006). *Zamanı Aşan Taşlar: Zeytinburnu'nun Tarihî Mezar Taşları*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

C. İnce (kişisel iletişim, 25 Eylül 2022).

Çalışlar, İ. (2010). *On Yıllık Savaş, Org. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çetin, O. (2019, Mayıs). Osmanlı mezar taşlarının önemi ve sanatsal boyutu, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *43*(1), 39-52.

E. Ok (kişisel iletişim, 10 Mart 2018)

Günaydın, Y. T. (2018, Nisan). Zamanı Aşan Taşlar: Zeytinburnu'nun Tarihî Mezar Taşları, *Belleten*, *82*(293), 357-359. doi: 10.37879/belleten.2018.357

Hayta, N., Birbudak, T. S. (2010). *Balkan Savaşları'nda Edirne*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Kucur, S. S. (2015). Mezartaşları. C. Yılmaz (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (435-441). C. 5, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş.

Kurtman, N. (1991). Çanakkale Eserlerinden Örnekler. *Vakıf Haftası Dergisi* (8). 171-178.

Özgür, G. (2008). *Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Sabah, İ. (2019). *Tarihi Gelibolu Yarımadası'nda Geçmişten Günümüze Kalan Mezar Taşları ve Kitabeler*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Schick, İ. C. (2013, Ekim). Şehrin yok edilmekte olan yazılı hafızası: kitabeler. *Toplumsal Tarih Dergisi,* (238), 88-93.

Taymaz, B. (2022). *Osmanlı Dönemi İstanbul Sebil ve Çeşme Kitabelerinin Biçim ve İçerik Açısından Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Toker, H., Aslan, N. (2009). Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri (1). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Tunç, A., Bayrak, N., Tokeşer, F. G. (2015). *Çanakkale Muharebelerinde 19. Tümen Cerideleri* (1). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Tülek, V. (2009, 18 Mart). Çanakkale Geçilmez… Cevat Paşanın Rüyası. *Türkiye*. Erişim adresi: https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/vehbi-tulek/canakkale-gecilmez-cevat-pasanin-ruyasi-403647

Uysal, A. O. (2008) Kilitbahir (Kilidü'l-bahr)'de Tarihî Doku ve İki Hamam, Akdemir ve diğerleri (ed.). *Eceabat Değerleri Sempozyumu, 27 Ağustos 2008*, Çanakkale, Türkiye, Bildiriler içinde (s. 53796). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.

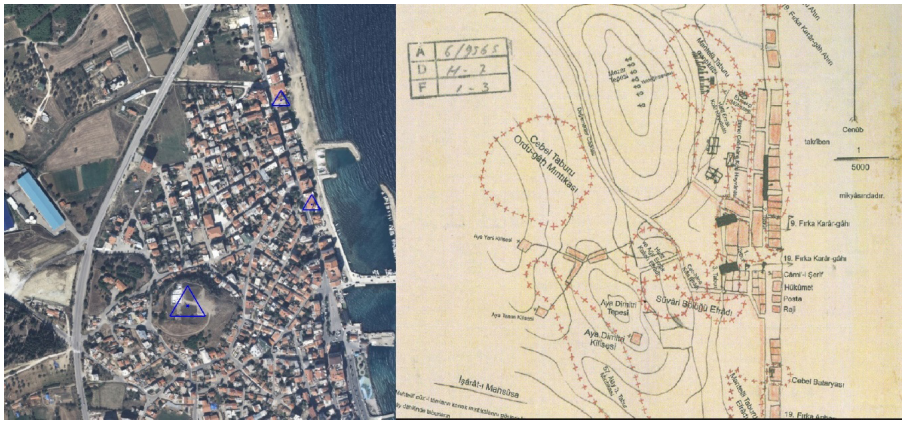
Yakıt, İ. (2009). Yakut'un Kendi Seyahatlarına Düşürdüğü Tarihler. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (39), 211-219.

EKLER

Ek 1 (Eceabat Merkez Camii – Ece Gazi Mescidi)

Ek 2 (19. Tümen Ceridelerinde Ece Gazi Mescidi)

Ek 3 (Necip Paşa'nın Kabri)

Ek 4 (Bedile Hanım'a Ait Mezar Taşı)

Ek 5 (Tabip Hasan Camii)

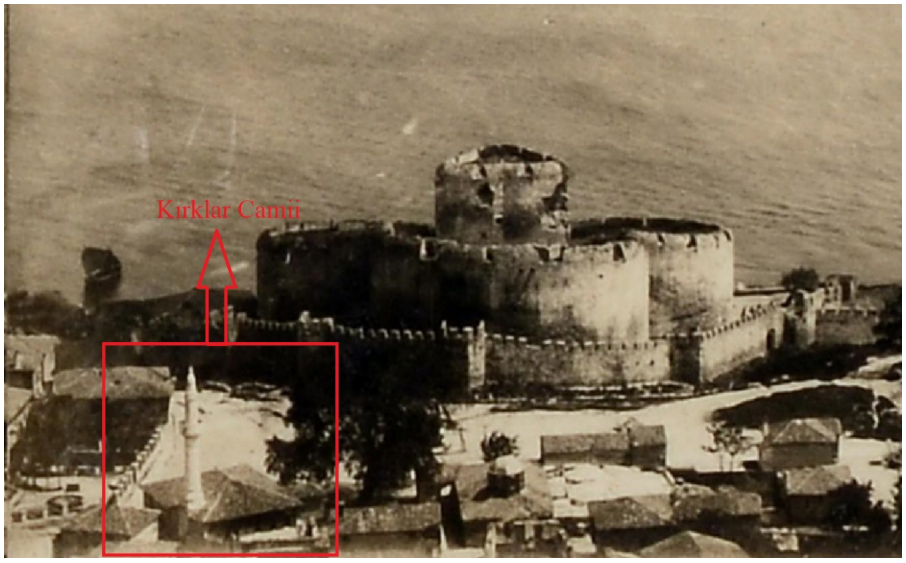
Ek 6 (Tabip Hüsnü Hasan Efendi'ye Ait Mezar Taşı)

Ek 7 (Tabip Hasan Camii Kitabesi)

Ek 8 (Tarihi Fotoğrafta Kırıklar Camii)

Ek 9 (Kırklar Camii Kitabesi)

Ek 10 (Beşyol Köyü Camii Kitabesi)

Ek 11 (Hacı Osman Ağa'ya Ait Mezar Taşı)

Ek 12 (Bigalı Köyü Camii Minaresi Üstünde Yer Alan Kitabe)

Ek 13 (Bigalı Köyü Süleyman Paşa Çeşmesi Kitabesi)

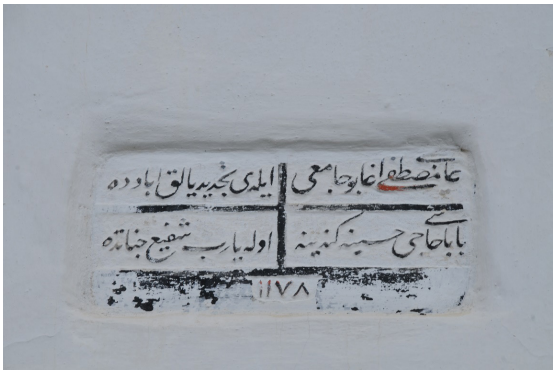
Ek 14 (Bigalı Köyü Hamamı)

Ek 15 (Bigalı Köyü Binbaşı Mehmet Nedim Bey Çeşmesi Kitabesi)

Ek 16 (Yalova Köyü Camii Kitabesi)

Ek 17 (Yalova Köyü Emetullah Kadın Çeşmesi)

Ek 18 (Esat Paşa Çeşmesi'nin Çanakkale Muharebelerine Ait Fotoğrafı)

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi

Çanakkale Onsekiz Mart University
Atatürk and Gallipoli Campaing Research Centre

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

Mehmet KIBIL — April 25, 1915 Anzac Landing: Did the Anzacs Land in the Wrong Place?

Ahmet USLU — Gagauz in the Turkish Press (1931-1938)

Hasan KARAKUZU — The Life and Political Struggle of Çanakkale MP Zekiye Gülsen.

Gülzade Merve İNCE
Cevat İNCE — Typology of Tekirdağ Kapaklı/Karaağaç Village Mosques and Seminary Mosques

İsmail SABAH — Findings on the Historical Mosque Inscriptions and Ottoman Gravestones in the Cemeteries in Eceabat District

ISSN: 2148-0877

The Turkish Yearbook Of Çanakkale Studies

www.canakkalearastirmalari.comu.edu.tr